

DOI: 10.31648/pw.9705

ZBIGNIEW KLIMIUK

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8555-3522>

The Institute of Labor and Social Studies

UWARUNKOWANIA ROZWOJU STOSUNKÓW FINANSOWO-KREDYTOWYCH KRAJÓW BŁOKU RADZIECKIEGO Z ZACHODEM W LATACH 80. XX WIEKU

Determinants of the development of financial-credit relations between Soviet bloc countries and the West in the 1980s

ABSTRACT: Economic relations between Comecon countries led by the Soviet Union (communist bloc) and OECD countries (Western Europe, the USA, Canada and Japan) in the 1980s were characterized by deep stagnation in all areas of mutual cooperation. This was due to many negative factors interconnected in a short time. They were very diverse in terms of nature, range and durability of impact. The article contains an analysis of the development of the financial and credit relations of the Soviet bloc countries with the West in the 1980s in the existing political and economic conditions of East-West relations. The financial and credit dependence of the socialist countries was very clear and intense at that time. Its elimination or reduction as a result of the development of connections in other directions was only partially possible. Its negative impact also covered areas vital for individual economies. In addition, it was of a long-term nature, which made this type of dependence useful as an economic instrument for political purposes, both in the aspect of short-term and long-term pressure on the implementation of political intentions. When analyzing the entirety of East-West economic contacts, one cannot omit the problem of the debt of the Comecon countries, which largely determines the development of all areas of cooperation. In the 1980s, in Comecon-OECD credit relations, two trends clearly intersected: negative and positive. A negative trend was manifested in the increase in debt burdening the economies of many Central and Eastern European countries. This was caused by an increase in payment liabilities for servicing debts resulting from the postponement of loan repayment dates.

KEYWORDS: Comecon and OECD countries, trade relations, balance of payments and trade, financial and credit relations, debt of the communist bloc countries, debt repayment, credit blockade, economic restrictions, debt restructuring, payment obligations

Wstęp

Stosunki gospodarcze między krajami RWPG na czele ze Związkiem Radzieckim (blok komunistyczny) a krajami OECD (Europa Zachodnia, USA i Kanada oraz Japonia) w latach 80. XX w. charakteryzowały się głęboką stagnacją we wszystkich dziedzinach wzajemnej współpracy. Złożyło się na to wiele powiązanych ze sobą w krótkim czasie negatywnych czynników. Były one bardzo różnorodne pod względem charakteru, zasięgu oraz trwałości oddziaływania (Siebert 1999, 34-78). W stopniu najbardziej skumulowanym ujawniły się one na przełomie lat 70. i 80., ale dodatkowe utrudnienia pojawiły się także w połowie lat 80., chociaż miały już znacznie węższy zasięg oddziaływania (Fallenbuchl 1980, 280-304). Podstawowym czynnikiem negatywnie wpływającym było pogorszenie się politycznej atmosfery w kontaktach Wschód-Zachód, a w szczególności między USA i ZSRR. W rezultacie przyniosło ono zastosowanie przez kraje OECD ostrych dyskryminacji w wymianie z krajami socjalistycznymi (Bayard | Pelzman | Perez-Lopez 1983, 73-87). W zakresie czynników ekonomicznych na pierwszy plan wysunęły się implikacje wynikające z załamania się (na początku dekady) koniunktury gospodarczej w krajach kapitalistycznych. Polityka protekcjonizmu doprowadziła do utrudnienia dostępu towarów wytworzonych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej do rynków krajów zachodnich. Dodatkowo, proces rozwoju współpracy gospodarczej był hamowany przez trudną sytuację wewnętrzną krajów RWPG, na którą składało się: zadłużenie dewizowe, luka technologiczna, presja rynku wewnętrznego oraz przestarzała struktura towarowa eksportu krajów bloku komunistycznego. Powyższy splot uwarunkowań oraz głębokość zmian i procesów zachodzących w gospodarce światowej w znacznym stopniu wpłynęły na ograniczenie podstawowej dziedziny współpracy Wschód-Zachód, tj. wymiany towarowej (Niewinowski 1985, 91-102). Rozwój tej wymiany był na ogół funkcją możliwości eksportowych RWPG, które limitowały w sposób zasadniczy import z Zachodu. O rozmiarach, a w dużej mierze także o strukturze eksportu na rynki zachodnie, decydowały dotychczas głównie względy bilansowe poszczególnych krótkoterminowych programów gospodarczych. Ograniczony był natomiast wpływ planowania i programowania długookresowego oraz mechanizmów stymulujących eksport, jako działań na rzecz penetracji rynków zagranicznych. W tych warunkach znaczenie eksportu w rozwoju społeczno-gospodarczym krajów RWPG sprowadzało się do oddziaływania na ten rozwój w sposób pośredni, tj. poprzez dostarczanie dewiz na sfinansowanie zakupów importowych w obrotach z krajami kapitalistycznymi.

Głównym partnerem Zachodu w stosunkach handlowych i finansowo-kredytowych z krajami kapitalistycznymi był w tym czasie Związek Radziecki. W 1971 r. na ZSRR przypadało 35% udziału w ogólnych obrotach handlowych Wschód-Zachód, w 1981 r. udział ten wzrósł do poziomu aż 55%. Kraj ten 32% swego eksportu kierował do państw OECD. Inne kraje RWPG charakteryzowały się także

(poza Bułgarią) stosunkowo wysokim udziałem eksportu do krajów zachodnich w ogólnej kwocie wywozu (np. w przypadku Węgier wynosił on 33%). Dla ZSRR handel zagraniczny miał dużo mniejsze znaczenie w ogólnej działalności gospodarczej niż w przypadku uprzemysłowionych krajów zachodnich (Schönfeld 1973, 837-847). Obroty handlu zagranicznego ZSRR wynosiły ok. 5% dochodu narodowego, podczas gdy np. w RFN przekroczyły w tym czasie poziom 20%. Handel sowiecki z krajami uprzemysłowionymi (z wyjątkiem Finlandii) polegał w tym okresie na prostych zakupach, za które płacono gotówką, kredytem lub bezpośrednią wymianą jednego towaru na drugi (np. Pepsi-Cola za alkohol). Wchodziły jeszcze w rachubę umowy o współpracy przemysłowej, w ramach których firmy zagraniczne brały udział w budowie lub eksploatacji fabryk w Związku Radzieckim (Becker 1983, 17-54). W tych ostatnich przypadkach płatności były dokonywane w postaci eksportu produkcji pochodzącej z nowych zakładów. Natomiast handel z Finlandią, która nie miała w tym czasie waluty wymiennej, odbywał się na podstawie dwustronnych porozumień rozliczeniowych, podobnie jak handel sowiecki z partnerami z krajów RWPG. W latach 70. i 80. Związek Radziecki w dużym stopniu polegał na różnego rodzaju eksporcie paliw, aby otrzymać dochody w walutach wymiennych, a zachodni partnerzy uważali ZSRR za niezwykle niezawodnego dostawcę ropy naftowej i gazu ziemnego. W latach 80. Związek Radziecki przyznał pierwszeństwo i priorytet w polityce energetycznej gazowi, węglowi i energii jądrowej, aby uwolnić więcej rezerw ropy naftowej na eksport. Było to konieczne ze względu na wyższe koszty produkcji i straty w walutach wymiennych wynikające ze spadku światowych cen ropy naftowej. Czynniki te stymulowały również zwiększenie wydobycia gazu ziemnego na użytek krajowy oraz na eksport. W latach 1970-1986 eksport gazu ziemnego wzrósł z 1% do 15% całkowitego sowieckiego eksportu na Zachód. Z powodu gorszej jakości towarów sowieckich Związkowi Radzieckiemu nie udało się zwiększyć eksportu wyrobów przemysłowych (Smith 1987, 89-96). W 1987 r. tylko 18% sowieckich wyrobów spełniało standardy techniczne. W 1986 r. mniej niż 5% sowieckiego eksportu na Zachód stanowiły maszyny. Pozostały radziecki eksport produktów niepaliwowych obejmował w latach 80. drewno, eksportowane głównie do Japonii, oraz chemikalia, których eksport znacznie wzrósł w latach 1984-1985.

Artykuł powstał na bazie studiów literaturowych i statystycznych. Zastosowano w trakcie jego redagowania monograficzną metodę badawczą. Teza opracowania jest następująca: w ówczesnych uwarunkowaniach politycznych i ekonomicznych stosunków Wschód-Zachód zależność finansowo-kredytowa była wyraźnie występującą i dominującą formą zależności ekonomicznej krajów socjalistycznych. Jej wyeliminowanie lub zmniejszenie w wyniku rozwoju powiązań na innych kierunkach było możliwe jedynie częściowo. Negatywne jej oddziaływanie obejmowało również ważne dziedziny dla poszczególnych gospodarek. Ponadto miała ona długotrwały charakter, co powodowało, iż ten typ zależności był przydatny

do wykorzystania jako instrument ekonomiczny w celach politycznych zarówno w aspekcie doraźnego, jak i długotrwałego nacisku na realizację zamierzeń politycznych.

1. Ogólne ograniczenia oraz specyfika w stosunkach gospodarczych Wschód-Zachód

Należy podkreślić, że na przełomie lat 70. i 80. stopień uzależnienia importowego krajów RWPG od Zachodu był na tyle wysoki, iż jego celowa lub przymusowa redukcja wywoływała negatywne konsekwencje w postaci zwolnienia tempa wzrostu dochodu narodowego i eksportu, obniżenia efektywności gospodarowania oraz powstania zakłóceń rynkowych. Dotyczyło to zwłaszcza importu żywności i wyrobów technologicznie zaawansowanych, w przypadku których uzależnienie było dotychczas stosunkowo największe. Ze względu na wysokie koszty transportu, charakter polityki handlowej oraz oddziaływanie wielu czynników techniczno-technologicznych, handel z europejskimi krajami socjalistycznymi miał w tym czasie wręcz minimalne znaczenie w rozwoju społeczno-gospodarczym krajów zamorskich OECD (USA, Japonia, Kanada). Nieco inaczej przedstawiała się natomiast sytuacja w przypadku krajów kapitalistycznych Europy Zachodniej, w tym zwłaszcza Finlandii, Austrii, Szwecji, Włoch i RFN. Spośród gospodarek Zachodu były one bowiem bardziej zaangażowane w wymianę ze Wschodem. Ich pewne uzależnienie od tego rynku przejawiało się jednak w zróżnicowanym zakresie w przekroju poszczególnych działów i gałęzi produkcji. Generalnie stopień zależności handlu zagranicznego Zachodu od europejskich krajów socjalistycznych był ograniczony i nieporównywalny ze stopniem zależności tych ostatnich od Zachodu. Ponadto w przypadku importu z krajów RWPG rozwinięte gospodarczo kraje kapitalistyczne dysponowały relatywnie dużymi możliwościami jego ograniczenia, względnie substytucji, poprzez reorientację struktury geograficznej przywozu, czy też substytucję zbliżonymi produktami. Zatem z punktu widzenia gospodarek krajów OECD rynek wschodni miał jedynie znaczenie uzupełniające.

Wobec takiego stanu rzeczy powiązania strukturalne między Wschodem i Zachodem powinny mieć charakter wewnątrzgałęziowego podziału pracy. Było to jednak (jak dotąd) utrudnione ze względu na kłopoty w zrównoważeniu bilansu płatniczego. Jedynym rozwiązaniem było równoczesne uruchomienie własnych źródeł postępu naukowo-technicznego. W innym przypadku kraje socjalistyczne coraz bardziej pogarszały swoją pozycję w handlu międzynarodowym oraz zwiększały swoją zależność od transferu nowoczesnej wiedzy i technologii z Zachodu (Fallenbuchl 1983). Dynamika obrotów Wschód-Zachód powinna być podnoszona również na bazie uruchomienia w szerokim zakresie prostych rezerw, na co pozwalały reformowane mechanizmy gospodarcze, a także bardziej

efektywnego wykorzystania nowoczesnych form współpracy, zwłaszcza budzących duże zainteresowanie obu stron powiązania typu *joint ventures*. Efektywność wpływu reform na wymianę na ówczesnym etapie rozwoju była osłabiona w pewnym stopniu także przez powściągliwość strony zachodniej, zajmującej pozycję nieco wyczekującą na bardziej przejrzyste i zdecydowane ukształtowanie się kierunku zmian.

Gdy analizuje się całokształt kontaktów gospodarczych Wschód-Zachód, nie można pominąć problemu zadłużenia krajów RWPG, determinującego w znacznym stopniu rozwój wszystkich dziedzin współpracy. W latach 80. w stosunkach kredytowych RWPG-OECD krzyżowały się dość wyraźnie dwie tendencje: negatywna i pozytywna. Negatywna przejawiała się we wzroście zadłużenia, obciążającego gospodarki wielu krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Spowodowana była ona zwiększeniem zobowiązań płatniczych z tytułu obsługi długów wynikających z przesuwania terminów spłaty kredytów. Pozytywna tendencja wyrażała się natomiast we wzroście, pod wpływem dokonywanych zmian wewnętrznych, wiarygodności płatniczej krajów socjalistycznych, a w związku z tym większej niż na początku lat 80. gotowości partnerów zachodnich do kontynuowania współpracy finansowo-kredytowej. Prawidłowy rozwój stosunków kredytowych był elementem niezwykle istotnym dla dynamizacji wymiany między Wschodem i Zachodem oraz podnoszenia jej poziomu jakościowego. Lata 80., chociaż nacechowane licznymi trudnościami i barierami w rozwoju stosunków gospodarczych między krajami RWPG i OECD, przyniosły jednak zwrot w kierunku tworzenia sprzyjających warunków współpracy. Zwłaszcza występowanie zjawisk, takich jak tendencja do generalnej poprawy atmosfery politycznej w rezultacie dialogu rozbrojeniowego między obu mocarstwami światowymi (ZSRR i USA) oraz wdrażanie przeobrażeń systemowych w krajach RWPG, miało znaczenie przełomowe dla dalszego rozwoju sytuacji (Bertsch 1981, 67-82). Ponadto nie można zapominać o szybko zachodzących w gospodarce światowej następujących procesach: internacjonalizacja produkcji, globalizacja problemów ekonomicznych i ekologicznych, także postęp naukowo-techniczny i organizacyjny, które stworzyły zarówno w krajach Wschodu, jak i Zachodu nowe problemy. Ich pełne i efektywne rozwiązanie było możliwe jedynie pod warunkiem ściślejszej niż dotychczas współpracy. Wszystko to pozwalało z większym optymizmem patrzeć na rozwój stosunków gospodarczych między obu grupami krajów, jakkolwiek konkretne efekty zachodzących zmian wymagały czasu.

Stosunki ekonomiczne Wschód-Zachód ze względu na swoją złożoność były, są i zapewne długo jeszcze będą przedmiotem badań wielu ekonomistów. Cechą charakterystyczną tych powiązań była nadrzędna rola czynników pozaekonomicznych (politycznych, instytucjonalnych itd.) w stosunku do uwarunkowań ekonomicznych (strukturalnych, technologicznych, koniunkturalnych itp.). Czynniki pozaekonomiczne ograniczały również swobodne działanie bodźców ekonomicznych,

szczególnie w warunkach napięć i kryzysów politycznych. Jednocześnie sprzyjający klimat polityczny nie wystarczał do rozwoju korzystnych kontaktów gospodarczych. Kształtowanie się współpracy gospodarczej między Wschodem i Zachodem (w zarysowanych uwarunkowaniach) wzbudzało zawsze szerokie zainteresowanie. Pojęcie Wschód-Zachód w kontekście stosunków ekonomicznych było raczej dla wszystkich zrozumiałe, ale żeby nie pozostawić żadnych wątpliwości, należy podkreślić, iż na ogół terminem „Wschód” były określane europejskie kraje Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG): ZSRR, Bułgaria, Rumunia, Węgry, Czechosłowacja, Polska i NRD. Natomiast „Zachód” obejmował kraje należące do Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) utworzonej przez państwa EWG i EFTA oraz USA, Kanadę i Japonię.

Dekadę lat 80. rozpoczął kryzys współpracy gospodarczej wynikający ze splotu negatywnych czynników politycznych i ekonomicznych. Uwzględniając niezaprzeczalną wagę czynnika politycznego, zwłaszcza przy ocenie zmian krótkookresowych, podkreślić jednak należy rolę, jaką w formowaniu się nowej sytuacji odegrały czynniki ekonomiczne. Właśnie im poświęcono zdecydowaną większość analizy zawartej w opracowaniu. Uwarunkowania polityczne były interesujące o tyle, o ile kształtowały charakter i zakres wzajemnych kontaktów ekonomicznych.

Wszechstronne rozpoznanie źródeł postępującej stagnacji stosunków gospodarczych wymagało uwzględnienia przyczyn sprawczych, wywodzących się zarówno z zewnętrznej, jak i wewnętrznej sytuacji krajów RWPG, a przede wszystkim dynamiki wzrostu i struktury ich gospodarek wpływających na wymianę z zagranicą. Zagadnienie współpracy Wschód-Zachód należy do tematów bardzo obszernych, trudnych do badania również ze względu na swoją wielopłaszczyznowość oraz zespół problemów, który musiał być wzięty pod uwagę przy dokonywaniu analizy. Z całości opisywanych stosunków można wyodrębnić zatem cztery najbardziej reprezentatywne formy współpracy. Należały do nich: wymiana towarowa, kooperacja produkcyjna, współpraca naukowo-techniczna oraz stosunki finansowo-kredytowe. Przy analizie tych ostatnich skupiono się przede wszystkim na omówieniu czynników determinujących rozwój wymienionej formy współpracy, wielkości, dynamice oraz charakterze tych kontaktów, kończąc najczęściej oceną zależności państw Wschodu i Zachodu. Trzeba pamiętać, iż w połowie lat 70. ekstensywne źródła rozwoju gospodarczego poszczególnych krajów członkowskich RWPG zaczęły się gwałtownie wyczerpywać (Fallenbuchl 1973, 52-70). Dotyczyło to również gospodarki Związku Radzieckiego. Rozbudowany potencjał przemysłowy wchłonał maksymalnie rezerwy niewykorzystanej siły roboczej, zwłaszcza poprzez mobilizację ruchów migracyjnych ludności wiejskiej do miast. Równocześnie można było zaobserwować wyraźne zwolnienie demograficznego wzrostu na obszarze całego bloku komunistycznego. Wyczerpały się ogromne i łatwo dostępne zasoby bogactw naturalnych, a w szczególności realizowane po niskich cenach i w znacznych ilościach

dostawy surowców paliwowo-energetycznych ze Związku Radzieckiego. Wysoki wzrost w tym czasie obrotów handlowych z krajami zachodnimi stanowił potwierdzenie tezy, że Związek Radziecki nie mógł już zaspokajać rosnących potrzeb surowcowo-energetycznych pozostałych krajów RWPG (Skórkowska 1984, 67-77). Jednocześnie najbardziej nowoczesne technologie i środki produkcji okazały się całkowicie niedostępne dla firm socjalistycznych na obszarze rynku RWPG w wystarczających rozmiarach i asortymencie.

2. Współpraca kredytowa

Cechą charakterystyczną tej dziedziny obrotów między obu grupami krajów był jednostronny dopływ kredytów z krajów OECD do krajów RWPG. Rozwój stosunków w tym wymiarze znajdował odmienne motywacje po obu stronach. Ze strony krajów OECD wyrażały się one w możliwości osiągnięcia tą drogą korzyści, polegających na rozszerzeniu rynków zbytu w krajach socjalistycznych na bazie kredytów. Jakkolwiek kredyty udzielone krajom socjalistycznym nie oddziaływały tak jak w przypadku bezpośrednich inwestycji kapitałowych, jednak sprzyjały one w sposób pośredni (poprzez kreowanie zakupów inwestycyjnych na większą skalę oraz kooperację produkcyjną) tworzeniu długofalowych powiązań w zakresie produkcji i zbytu. Tym samym udzielanie kredytów stanowiło istotne wsparcie dla długofalowego utrzymania udziału wielu firm zachodnich w sprzedaży na rynkach krajów RWPG.

Dla krajów socjalistycznych natomiast otrzymanie kredytów w ogóle, a zwłaszcza średnioterminowych kredytów handlowych, oznaczało możliwość korzystania z warunków powszechnie stosowanych w wymianie dóbr inwestycyjnych na rynkach światowych. Z kolei otrzymanie kredytów długoterminowych, często związanych z dostawą dóbr inwestycyjnych, pozwalało na okresowe powiększenie poprzez wykorzystanie środków zewnętrznych funduszu akumulacji, co wpływało na przyspieszenie procesu restrukturyzacji i unowocześnienie przemysłu. Na pytanie, czy kraje socjalistyczne poprzez zaciągane kredyty realizowały w sposób optymalny ten cel, trudno udzielić jednoznacznie twierdzącej odpowiedzi. W 1982 r. sześć krajów członkowskich RWPG (bez ZSRR) posiadało dług zagraniczny w wysokości 56,3 mld dol., w tym Polska 23,7 mld dol., natomiast łącznie z ZSRR – 66,4 mld dol. Począwszy od drugiej połowy lat 70. w krajach socjalistycznych dość znacznie ograniczono import, czego przyczyną były wysokie deficyty w ich bilansach handlowych i płatniczych.

Zastanawiając się nad źródłami niskiej efektywności tej dziedziny współpracy dla krajów socjalistycznych w latach 70. i 80., należałoby wskazać na istotne przyczyny o charakterze wewnętrznym. Jedną z nich był brak warunków do wykorzystania zachodnich kapitałów w postaci inwestycji bezpośrednich. Występujące

pod tym względem bariery miały niejako charakter obiektywny, wynikający z różnic w funkcjonowaniu systemów gospodarczych w obu grupach krajów. Stopień nieefektywnego wykorzystania kredytów zaciągniętych w latach 70. był dość zróżnicowany w poszczególnych gospodarkach. Mocno uwidocznił się on przede wszystkim w tych krajach, które zmierzały przyspieszyć tempo wzrostu gospodarczego nie drogą reform gospodarczych, prowadzących do racjonalizacji systemu produkcji i metod zarządzania, lecz poprzez wykorzystanie zewnętrznych źródeł zasilania (Zabielski 1981). Najszerzej zjawisko to wystąpiło w Polsce.

Niezależnie jednak od licznych niedociągnięć wewnętrznej polityki gospodarczej krajów RWPG wykorzystanie kredytów zewnętrznych do realizacji podstawowego celu, tj. kształtowania bardziej racjonalnej struktury przemysłowej pozwalającej na większą konkurencyjność w skali międzynarodowej, a tym samym gwarantującej w przyszłości także sprawne wywiązywanie się z obsługi długów, mogło być osiągnięte tylko w warunkach względnie stabilnej sytuacji na światowym rynku kredytowym. Innym nie mniej ważnym czynnikiem była stabilizacja stosunków politycznych Wschód-Zachód, mająca decydujący wpływ na funkcjonowanie rynku kredytowego. Niestety, dekada lat 80. nie stworzyła sprzyjających warunków do osiągnięcia zamierzonych celów. Agresja i wojskowe zaangażowanie Związku Radzieckiego w Afganistanie oraz ogłoszenie stanu wojennego w Polsce przyczyniły się do poważnego kryzysu politycznego między Wschodem a Zachodem. Państwa zachodnie zdecydowały się wówczas na wprowadzenie restrykcji gospodarczych w stosunku do krajów RWPG. Instrumentami restrykcyjnymi, będącymi w dyspozycji państw OECD w zakresie wstrzymania lub ograniczenia transferu kredytów (embargo kredytowe) były następujące posunięcia: 1) obowiązek uzyskiwania przez banki zezwoleń na udzielenie kredytów; 2) zakaz udzielania kredytów; 3) cofnięcie gwarancji państwowych (lub subsydiów)¹; 4) ogłoszenie niewypłacalności danego kraju; 5) pośrednie wpływanie na instytucje kredytowe.

Wszystkie te posunięcia finansowo-walutowe (przy różnej ich intensywności i kierunku oddziaływania) charakteryzowały się generalnie najwyższym stopniem dotkliwości w ramach restrykcyjnych instrumentów ekonomicznych². Wynikało to zarówno ze specyfiki stosunków Wschód-Zachód (strukturalna nierównowaga obrotów), jak i charakteru samych posunięć kredytowych, mających nie tylko bezpośredni wpływ na sferę finansowania, lecz także szerokie skutki w zakresie funkcjonowania stosunków gospodarczych Wschód-Zachód oraz poszczególnych gospodarek krajów bloku komunistycznego. Zakres i sposób wykorzystania wskazanych wyżej instrumentów był zależny zarówno od motywów działania politycznego, jak i możliwości wyznaczonych przez relację między państwem

¹ Obniżenie przez państwo stóp procentowych w odniesieniu do kredytów udzielanych przez eksporterów i wpływanie w ten sposób na poprawę ich międzynarodowej konkurencyjności.

² Również: zaostrzona kontrola rynków kredytowych oraz włączenie transakcji zagranicznych w narodowe zasady udzielania kredytów.

a bankami, przy czym (najogólniej ujmując) w żadnym z krajów zachodnich nie występował system umożliwiający pełne bezpośrednie oddziaływanie państwa na banki w celu wprowadzenia całkowitego zakazu udzielania kredytów. Do wskazanych wyżej możliwości zastosowania restrykcyjnych posunięć w sferze współpracy finansowej Wschód-Zachód w latach 80. zostały wykorzystane jedynie niektóre i to w niepełnym zakresie. Jako zasadnicze przyczyny tego stanu należy wymienić obawy państw zachodnich przed wystąpieniem bardzo poważnych i niekiedy trudnych do przewidzenia w końcowym efekcie zaburzeń w stosunkach gospodarczych Wschód-Zachód oraz sprzeczności między państwami zachodnimi (Weiss 1983). Rozbieżne stanowiska wśród państw Zachodu były wyznaczone z jednej strony przez konfrontacyjną postawę Stanów Zjednoczonych, wynikającą ze ścisłego podporządkowania instrumentów ekonomicznych celom politycznym, a z drugiej – przez znacznie bardziej umiarkowane podejście państw zachodnioeuropejskich, dążących do nieobciążania współpracy kredytowo-finansowej z krajami socjalistycznymi elementami politycznymi.

3. Charakter i dynamika rozwoju powiązań finansowo-kredytowych

Problematyka zależności kredytowej krajów socjalistycznych była zjawiskiem stosunkowo nowym, które pojawiło się dopiero w latach 70. Do tego czasu kraje socjalistyczne w bardzo ograniczonym zakresie występowały w roli kredytobiorców. W wyniku oddziaływania wielu czynników w latach 80. nastąpiło gwałtowne zwiększenie zadłużenia krajów RWPG (prawie 11-krotne)³. O ile coraz wyraźniej rysujący się z końcem lat 70. problem narastania zadłużenia zwiększał ostrożność krajów socjalistycznych w zaciąganiu nowych pożyczek i kredytów, o tyle wśród zachodnich kredytodawców przeważało przekonanie, że kraje te z uwagi na niskie ryzyko ekonomiczne i polityczne są nadal solidnymi dłużnikami (Portes 1981, 23-57). W przerwaniu fazy ożywionej współpracy kredytowo-finansowej Wschód-Zachód pod koniec lat 70. istotne znaczenie miał splot czynników ekonomicznych i politycznych z wyraźną przewagą tych ostatnich. Jedną z pierwszych przyczyn zmiany polityki kredytowej banków zachodnich stanowiła druga w 1980 r. podwyżka cen ropy naftowej przez kraje OPEC, powodująca gwałtowne wyczerpanie się rezerw rynków kapitałowych. Nie bez znaczenia pozostawały również przyczyny dotyczące zmian funkcjonowania banków i rynków kredytowych: zaostrzające się kontrole tych rynków, wprowadzenie rezerw minimalnych w transakcjach kredytowych, włączenie transakcji zagranicznych w narodowe zasady udzielania kredytów czy

³ Wzrost rocznego zadłużenia kształtował się w 1975 r. na najwyższym wówczas poziomie ok. 14 mld dol. Średnioroczne przyrosty uległy w drugiej połowie lat 70. zmniejszeniu do 11 mld dol., przy czym w 1979 r. (w którym roczny przyrost wynosił jeszcze 13 mld dol.) był nietypowy dla tej tendencji.

wreszcie rosnąca niechęć do przejmowania ryzyka transformacji krótko- i średnio-okresowych lokat w długookresowe kredyty. Wszystko to spowodowało wiele zmian w strukturze kredytodawców i kredytobiorców, a także w charakterze udzielanych kredytów. Dotyczyły one eliminowania lub bardzo utrudnionego dostępu krajów socjalistycznych do rynków kredytowych, a ponadto niekorzystnej z punktu widzenia tych krajów tendencji do przechodzenia (w celu zwiększenia płynności zachodnich rynków kapitałowych) na krótko- i średnioterminowe okresy udzielania kredytów.

Nie ulega jednak wątpliwości, że zasadniczą rolę w załamaniu się współpracy kredytowej Wschód-Zachód, poczynając od końca 1981 r., odegrały czynniki polityczne oddziałujące w trzech kierunkach: kształtowanie ogólnej atmosfery współpracy międzynarodowej, określanie reakcji rynku finansowo-kredytowego i wpływanie na bezpośrednie posunięcia państw (Daoudi | Dajani, 1983). Znalazło to wyraz w następujących decyzjach: a) okresowe zawieszenie spłat kredytów przez Polskę oraz ich przejęcie w ramach gwarancji przez rząd amerykański, b) zainicjowanie w Stanach Zjednoczonych dyskusji na temat niewypłacalności Polski i wprowadzenia sankcji walutowych, c) skierowanie głównych restrykcji kredytowo-finansowych przeciwko Związkowi Radzieckiemu (Stent 1981). Negatywny wpływ na stanowisko kredytodawców wywarła także niepotwierdzona w rzeczywistości teoria o „radzieckim parasolu ochronnym” w przypadku głębokiej nierównowagi finansowej lub niewypłacalności poszczególnych krajów socjalistycznych. Jak się wydaje, był to jeden z współdecydujących elementów (obok czynnika politycznego) rozszerzenia restrykcyjnej polityki kredytowej na pozostałe kraje socjalistyczne, również te, których wiarygodność kredytowa nie budziła wątpliwości. Sankcja ta została dodatkowo pogłębiona przez fakt, iż trudności płatnicze dotyczyły najpoważniejszego dłużnika Zachodu, angażującego ok. 1/3 łącznego zadłużenia krajów socjalistycznych. Wśród czynników ekonomicznych istotną rolę odegrały również spekulacje banków oparte na zasadniczej zbieżności systemów krajów socjalistycznych oraz ich ścisłych wzajemnych powiązań, implikujących prawdopodobieństwo zjawisk społeczno-ekonomicznych, w tym także ewentualność wystąpienia analogicznych trudności płatniczych.

Dlatego też, po wprowadzeniu blokady kredytowej wobec Polski, rozciągnięto ją na Rumunię na podstawie oceny, że rozwój jej wewnętrznej sytuacji gospodarczej zmierza w podobnym kierunku jak w Polsce. Później w mniejszym lub większym stopniu restrykcyjna polityka została zastosowana w odniesieniu do pozostałych państw RWPG. W 1982 r. zwłaszcza Węgry i NRD stanęły przed problemem wzrostu trudności płatniczych, kiedy wierzyciele zachodni gwałtownie ograniczyli udzielanie kredytów tym krajom. Co więcej cofnęli przyrzeczone już kredyty krótkoterminowe. Czynnikiem pogarszającym sytuację płatniczą państw RWPG był również wzrost stopy procentowej na zaciągnięte kredyty z 4,8% w 1980 r. do 17,4% w 1981 r.

Większość krajów RWPG doświadczyła w latach 70. i 80. „pułapki zadłużenia” w stosunkowo łagodnej postaci (Bożyk | Misala 1988, 294). Niekorzystnie pod tym względem wyróżniała się Rumunia, a zwłaszcza Polska, gdzie zjawisko to wystąpiło w pełnym zakresie. Mianowicie doszło tu do zaciągania dodatkowo krótkoterminowych kredytów finansowych na spłatę rat czy nawet odsetek. W związku z wysokim oprocentowaniem tego typu kredytów oraz rosnącym poziomem stopy procentowej oznaczało to zwiększenie obciążenia walnodewizowego i jeszcze bardziej pogłębiało trudności w zakresie obsługi długów. Wzrost zadłużenia prowadził do spadku produkcji, a ten do zmniejszenia potencjału eksportowego. Spadek produkcji i dochodu narodowego powodował destabilizację gospodarki i niepokoje społeczne, czego następstwem był dalszy wzrost zadłużenia, a tym samym pogłębianie się pułapki zadłużenia. Polska i Rumunia stanęły w 1981 r. przed koniecznością dokonania restrukturyzacji zadłużenia⁴. Restrukturyzacja ta przyjęła dwie główne formy: konwersji zadłużenia i refinansowania zadłużenia (Sik 1982, 15-30). Konwersję kredytów udzielonych Polsce i Rumunii przez rządy krajów wierzycielskich lub gwarantowanych przez te rządy przeprowadzono w ramach Klubu Paryskiego⁵. Poprzez zawarcie odpowiednich umów dokonano również konwersji części kredytów udzielonych Polsce i Rumunii przez banki komercyjne bez gwarancji rządowych (Hanson 1981, 13-45). Umowy konwersyjne zawierały następujące elementy: zakres zobowiązań objętych operacją konwersyjną, okres, na jaki zostały odroczone spłaty rat kapitałowych (w tym okres karencji), wysokość odsetek, prowizje oraz warunki uzyskania nowych kredytów od wierzycieli i lokowanie za granicą zwiększonego eksportu, potrzebnego na spłatę zadłużenia. Do końca 1984 r. Polska podpisała cztery tego typu umowy konwersyjne. Podobne umowy zawarła również Rumunia. O dramatycznej sytuacji krajów socjalistycznych mogła świadczyć również zmiana trendów w dopływie środków dewizowych w latach 1980-1982. Dopływ netto w wysokości 5 mld dol. w skali roku przekształcił się w ciągu trzech lat w odpływ środków dewizowych netto z tych krajów w wysokości 10 mld dol. Po 1982 r. zaakceptowana została przez kraje OECD zasada zbliżenia warunków kredytu państwowego w handlu zagranicznym do komercyjnego, a tym samym podniesienia poziomu stopy procentowej oraz zwiększenia płatności gotówkowych do 30-40% wartości kontraktu. Zmiany te dotyczyły teoretycznie wszystkich kredytobiorców, ale z uwagi na stosowanie ulg, z których korzystali w większym lub mniejszym stopniu tylko kredytobiorcy zachodni, zaostrzenie warunków odnosiło się wyłącznie do krajów socjalistycznych. Druga sprawa dotyczyła zmiany zaszeregowania do konkretnych grup (w zależności od dochodu na jednego mieszkańca) poszczególnych krajów

⁴ Restrukturyzacja zadłużenia – zmiana kalendarza spłat i innych warunków płatności istniejących długów.

⁵ Wielostronne forum złożone z przedstawicieli rządów krajów wierzycielskich oraz rządów krajów dłużniczych obradujące w stolicy Francji.

będących importerami kapitałów (Zachodnia polityka 1987, 24). O ile do grupy I⁶ wchodziły kraje z produktem narodowym brutto (PNB) powyżej 3 tys. dol. rocznie na 1 mieszkańca, do II – od 1 do 3 tys. dol., a do III – poniżej 1 tys. dol., to obecnie do grupy I weszły kraje z PNB powyżej 4 tys. dol. na 1 mieszkańca, a do III – powyżej 624 dol. W zależności od przynależności do konkretnej grupy kształtował się zakres ulg kredytowych, wyrażający się m.in. w wysokości oprocentowania kredytu (np. w 1985 r. dla grupy I – 12%, II – 10,7%, III – 9,85%). Zmiana wprowadzona po 1982 r. polegała na przesunięciu trzech krajów, tj. ZSRR, Czechosłowacji i NRD do grupy I, pozostałe kraje RWPG znalazły się w grupie II. W grupie III, korzystającej z największych ulg i przywilejów, nie znalazł się żaden z krajów RWPG.

W latach 1982-1984 wykorzystując poprawę sytuacji koniunkturalnej w krajach kapitalistycznych do zwiększenia eksportu przy jednoczesnym ograniczeniu wzrostu importu oraz ograniczając się w zaciąganiu nowych kredytów, kraje RWPG przez trzy kolejne lata systematycznie redukowały swoje zadłużenie w krajach OECD. Łączna suma zadłużenia zmniejszyła się z 95,5 mld dol. w 1981 r. do 85,3 mld dol. w 1984 r., czyli o ponad 10 mld dolarów⁷. Dowodem tego był fakt, iż w pierwszej połowie lat 80. niektóre kraje (ZSRR, NRD, Bułgaria, Rumunia i Czechosłowacja) w pełni wywiązując się z obowiązku obsługi zadłużenia, spłaciły część zaciągniętych kredytów. Pozytywnie odnotowany został również przez banki zachodnie fakt, iż dokonywane przez kraje RWPG (jako całość) spłaty były wyższe od nowo zaciąganych kredytów. W drugiej połowie lat 80. szala przechyliła się jednak w odwrotnym kierunku. Poczynając od 1984 r., fala głębokiego załamania stosunków kredytowych zaczęła słabnąć. Banki zachodnie w odniesieniu do wielu państw RWPG zaczęły wykazywać większą gotowość do udzielania kredytów. O ile w latach 1982-1984 suma nowo zaciągniętych kredytów wynosiła 5,2 mld dol., to w latach 1985-1987 powiększyła się 3-krotnie do poziomu 15,5 mld dol. Na ożywienie tendencji do wzrostu zadłużenia wpływały czynniki zarówno pozytywne, jak i negatywne. Do pozytywnych zaliczyć należy stopniową normalizację warunków rozwoju stosunków kredytowych między obu grupami krajów pod wpływem zmiany i poprawy atmosfery politycznej. Natomiast wśród czynników negatywnych wymienić należy pogorszenie *terms of trade* w wymianie towarowej oraz związane z tym zmniejszające się możliwości finansowania importu inwestycyjnego (Wang | Winters 1991). Istotny wpływ wywarły także trudności rozwojowe niektórych krajów (np. Węgier), przeżywających stagnację wzrostu gospodarczego, czy też Polski, wykazującej wprawdzie poprawę w zakresie wzrostu gospodarczego, ale jeszcze zbyt niskiego, ażeby podołać obowiązkowi obsługi długu przy jednoczesnym

⁶ Kraje bogate (I) obejmowały początkowo prawie wszystkich członków OECD oraz kraje naftowe; średniozamożne (II) – kraje socjalistyczne, a biedne (III) – pozostałe kraje.

⁷ Financial Times (1987), 23 listopada.

utrzymaniu importu na poziomie niezbędnym do dynamizacji wzrostu (Brenton | Di Mauro 1998, 285-304)). Należy dodać również, że powiększająca się z każdym rokiem, na skutek przesuwania terminów spłaty długów przez niektóre kraje, różnica między wielkością zaciąganych kredytów a dokonywanymi wypłatami z tytułu ich obsługi (w tym oprocentowania) negatywnie oddziaływała na gospodarkę. Oznaczało to bowiem stały i poważny transfer zasobów za granicę oraz konieczność dalszego ograniczania wewnętrznego popytu, inwestycji i spożycia.

Tabela. Zadłużenie netto krajów Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1980-1989 (w mld dol.)

Obszar	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Bułgaria	2,8	2,4	1,9	1,2	0,7	1,4	3,5	5,1	5,9	7,7
Czechosłowacja	3,9	3,0	3,0	2,6	2,1	2,3	2,7	3,5	3,5	3,1
NRD	11,9	12,3	10,7	8,7	7,1	7,1	8,6	10,1	10,7	11,0
Węgry	8,3	7,8	7,0	9,4	9,4	11,7	14,8	18,1	18,2	19,5
Polska	24,0	25,4	25,2	25,1	25,4	28,1	31,8	36,2	35,6	36,
Rumunia	9,2	9,9	9,5	8,4	6,6	6,3	5,8	4,3	2,3	-0,1
Europa Środkowa	60,1	60,7	57,3	55,5	51,2	56,4	67,1	77,3	76,3	77,7
ZSRR i banki RWPG	10,1	20,5	18,4	16,0	14,2	18,3	22,5	26,1	26,5	36,4
Europa Środkowa i ZSRR	70,2	81,3	75,6	71,5	65,4	74,7	89,7	103,4	102,7	114,1

Źródło: Economic Bulletin for Europe (1986). 38, 44; Economic Bulletin for Europe (1990). 42, 87

W 1985 r. nastąpił pewien wzrost pożyczek i kredytów bankowych udzielonych krajom Europy Środkowo-Wschodniej. Zadłużenie wobec banków tych państw zwiększyło się o ok. 7%, przekraczając poziom 50 mld dol. Nowe pożyczki były głównie uzyskane przez ZSRR i stanowiły 70% całej kwoty (Gospodarka światowa 1986, 25). Wzrost pożyczek wynikał m.in. ze zmiany podejścia USA do problemu zadłużenia dotyczącego współpracy między rządami krajów wierzycielskich i zadłużonych, banków oraz instytucji międzynarodowych. Wyrazem tego był Plan Bakera przedstawiony na dorocznej konferencji Funduszu Walutowego i Banku Światowego w październiku 1985 r. Zasadniczym celem planu było łagodzenie problemu zadłużenia poprzez promocję wzrostu zadłużonego w krajach dłużniczych. Tendencja ta nie utrzymała się jednak zbyt długo. Już w następnym roku kredyty i pożyczki udzielone krajom Europy Środkowo-Wschodniej (również ZSRR) zmniejszyły się z 5 mld dol. do 4 mld dol., tym razem z powodu zmniejszenia się o ponad 25% kwoty środków kredytowych na międzynarodowym rynku kredytowym (Gospodarka światowa 1987, 28).

W kontekście zmniejszania się rozmiarów międzynarodowych rynków finansowych należało zwrócić uwagę na utrzymujące się w gospodarce światowej zjawisko generalnego spadku wiarygodności kredytowej. Warto jednak było odnotować postępującą od kilku lat poprawę pozycji krajów Europy Środkowo-Wschodniej,

gdzie – co prawda – ocena wiarygodności kredytowej również uległa obniżeniu, jednak w stopniu 2-krotnie mniejszym niż średnia światowa. Najsilniejszy spadek odnotowany został w tych krajach socjalistycznych, w których wystąpiły tendencje inflacyjne. Spadkowi wiarygodności Węgier i ZSRR należało przeciwstawić poprawę wiarygodności Czechosłowacji i NRD, gdzie występowały mniejsze napięcia społeczno-gospodarcze. W 1987 r. kraje bloku komunistycznego odnotowały dalsze zmniejszenie dopływu funduszy z rynków międzynarodowych. Kwota środków uzyskanych przez te kraje zmniejszyła się do 3 mld dol., czyli o ponad 25% w stosunku do 1986 r. i o ok. 45% w odniesieniu do 1985 r. Przyczyniła się do tego znacznie mniejsza aktywność ZSRR na międzynarodowym rynku kredytowym (Gospodarka światowa 1989, 33).

Sytuacja płatnicza wszystkich krajów Europy Środkowo-Wschodniej uległa pogorszeniu w ostatnich dwóch latach dekady lat 80. Wystąpiły znaczne spadki nadwyżek Rumunii i Związku Radzieckiego. Pogłębieniu uległy deficyty Polski, Węgier i Czechosłowacji. Europa Środkowo-Wschodnia przeżywała kryzys społeczno-gospodarczy i polityczny w pełni odzwierciedlony danymi o zadłużeniu. Szczególny wzrost zadłużenia zagranicznego zanotowały w 1989 r. ZSRR i Bułgaria. Wbrew popularyzowanej w środkach masowego przekazu tezie okazało się, że Rumunia nie spłaciła wszystkich długów, które wynosiły w tym czasie 19 mld dol. W 1989 r. wystąpiły korzystne zmiany w strukturze zadłużenia krajów Europy Środkowo-Wschodniej (Gospodarka światowa 1990, 30). Zmniejszyły się zobowiązania krótkoterminowe i długoterminowe prywatne. Wzrosło zadłużenie publiczne długookresowe, na które składały się z reguły pożyczki i kredyty udzielone na bardziej korzystnych warunkach i łatwiejsze do dalszego restrukturyzowania.

4. Ocena zależności płatniczej we wzajemnych kontaktach

Istniejący w latach 80. stan stosunków finansowo-kredytowych Wschód-Zachód należy uznać generalnie za typową zależność płatniczą (Michałowski 1984, 23-37). Rozgraniczenia wymagają jednak dwie kwestie: aspekt zadłużenia (obsługa, spłaty, obciążenie gospodarki) oraz dalsze utrzymanie dynamiki wzajemnych kontaktów ekonomicznych. W odniesieniu do pierwszego elementu zadłużenie stanowiło niewątpliwie czynnik poważnie obciążający gospodarki wielu krajów socjalistycznych i stwarzający znaczną barierę w ich dalszym rozwoju gospodarczym. Ocena rozmiaru i stopnia wynikającej stąd zależności ekonomicznej wiązała się głównie z trzema elementami: stanem gospodarki danego kraju, aktualnymi uwarunkowaniami politycznych stosunków Wschód-Zachód oraz całokształtem zewnętrznych powiązań ekonomicznych. W drugim aspekcie istniejąca zależność płatnicza dotyczyła (choć w różnym stopniu) wszystkich krajów socjalistycznych, gdyż w stosunkach Wschód-Zachód system finansowy bezpośrednio warunkował

intensywność wzajemnych kontaktów (Rode | Jacobsen, 1985). Jakkolwiek słuszne było wskazywanie na pewne wspólne elementy w sytuacji finansowo-kredytowej krajów socjalistycznych, to celowe jest także zróżnicowanie oceny sytuacji poszczególnych krajów w tym zakresie. Wynikało to w szczególności z odmiennej sytuacji płatniczej Związku Radzieckiego i pozostałych krajów socjalistycznych (Brainard 1989, 6-22). Sytuacja ZSRR w tej dziedzinie kształtowała się na podstawie następujących czynników: stosunkowo niski poziom zadłużenia, posiadanie liczących się aktywów w bankach zachodnich, oparcie w znacznej mierze eksportu na Zachód na surowcach i nośnikach energii, których cena była w długim okresie zwiększająca, dokonywanie okresowej sprzedaży złota oraz bardzo niska wielkość obsługi zadłużenia (procentowy stosunek wysokości odsetek płaconych z tytułu zadłużenia do wielkości eksportu). W 1982 r. wskaźnik ten wynosił dla Związku Radzieckiego 4,2%, dla Polski – 70,9%, Bułgarii – 15,2%, Czechosłowacji – 12,7%, NRD – 18,5%, Rumunii – 31,3% oraz Węgier – 40,2%. Różnicowało to poważnie sytuację płatniczą poszczególnych krajów socjalistycznych, uwidaczniając odmienną skalę obciążenia ich gospodarek. Niejednolita sytuacja finansowo-płatnicza poszczególnych krajów socjalistycznych wyjaśnia też fakt, dlaczego negatywne skutki, wynikające dla nich z tytułu zahamowania współpracy kredytowej Wschód-Zachód i wprowadzenia posunięć restrykcyjnych, w nierównym stopniu obciążały poszczególne gospodarki. Ogólnie można stwierdzić, iż obciążenia te były większe w przypadku krajów mniejszych, natomiast stosunkowo nieznaczne w przypadku Związku Radzieckiego (Schmidt 1985, 114-121). Lata 80. przyniosły, w wyniku zaostrzenia ogólnej sytuacji Wschód-Zachód, polityczny aspekt wykorzystania zależności płatniczej krajów socjalistycznych, co spowodowało, że kwestie kredytowania przestano traktować jak kategorie ekonomiczne. Restrykcyjne podejście Zachodu dotyczyło w mniejszym stopniu problematyki zadłużenia niż bieżącego kredytowania obrotów i w tym sensie działało na ogólne osłabienie dynamiki stosunków gospodarczych Wschód-Zachód oraz ograniczenie ich zakresu. Stosowane restrykcyjne instrumenty w stosunku do krajów socjalistycznych oddziaływały więc w dwóch kierunkach: ograniczenia wielkości kredytów i pogorszenia warunków ich uzyskania. Chociaż w wysoko rozwiniętych krajach kapitalistycznych został uzyskany kompromis w kwestii zaostrzenia zasad kredytowania krajów socjalistycznych, to jednak wyraźnie odbiegał on od amerykańskich postulatów pod tym względem. W porównaniu z możliwościami oddziaływania Stanów Zjednoczonych w zakresie transferu technologii (Bertsch 1988) amerykański wpływ na partnerów zachodnich był w kwestiach kredytowania mniejszy, a sprzeczności interesów i stanowisk wydawały się coraz wyraźniejsze.

Podsumowanie

Na koniec 1983 r. zadłużenie brutto w walutach wymiennalnych wszystkich krajów wschodnioeuropejskich RWPG wyniosło już ok. 93 mld dol. Zobowiązania bloku wschodniego były więc niewiele większe niż samego Meksyku, którego zadłużenie zagraniczne wynosiło w tym czasie 85 mld dol., a nawet mniejsze niż Brazylii, której długi zagraniczne na koniec 1983 r. kształtowały się na poziomie prawie 97 mld dol. Niemniej jednak „potencjał destrukcyjny”, jaki mógł wyniknąć z nowego kryzysu bilansów płatniczych w niektórych krajach Europy Wschodniej, a nawet w samej Polsce, był na tyle duży, że groził destabilizacją międzynarodowych rynków finansowych. W połowie lat 80. problemy związane z zadłużeniem krajów komunistycznych zostały nieco zepchnięte na dalszy plan ze względu na wysokie zadłużenie zagraniczne wielu krajów rozwijających, w tym w szczególności na kryzys bilansów płatniczych Brazylii i Meksyku. Wiele wskazywało jednak na to, że potrzeba dostosowania przez zadłużone kraje socjalistyczne swojej polityki bilansów płatniczych nie zmniejszyła się, ale została w dużym stopniu po prostu odroczone. Wydawało się więc prawdopodobne, że w drugiej połowie lat 80. pojawi się nowa potrzeba rozwiązania problemów tych gospodarek oraz ich wierzycieli na Zachodzie. Zadłużenie brutto Polski, Węgier i NRD było szczególnie wysokie i wynosiło ponad 680 dol. na 1 mieszkańca. Kraje te były zadłużone znacznie powyżej średniej zadłużenia przypadającego na 1 mieszkańca na świecie. W zdecydowanej większości krajów rozwijających się tylko Izrael, Gabon, Wenezuela, Argentyna, Meksyk, Algieria i Korea Południowa wykazywały w tym czasie wyższe wartości. Co więcej, statystyki dotyczące zobowiązań RWPG były niekompletne, ponieważ większość krajów Europy Środkowo-Wschodniej była również zadłużona wobec Związku Radzieckiego, innych krajów socjalistycznych oraz krajów OPEC. W szczególności Polska była winna ZSRR ok. 4 mld rubli na koniec 1984 r., głównie spłacając długi, i co najmniej kolejny miliard rubli innym krajom socjalistycznym, zwłaszcza NRD i Bułgarii. W tym samym czasie NRD była winna tylko Związkowi Radzieckiemu (dług rozliczeniowy) kwotę netto w wysokości ponad 4 mld rubli. Niewiele korzystniej wypadła ocena zdolności krajów socjalistycznych do obsługi pożyczonego kapitału. Gdy przyjmiemy za podstawę porównanie eksportu do krajów niesocjalistycznych, którego oszacowanie poza dochodami z usług było prawie niemożliwe do przeprowadzenia, ale był on jedynym dostępnym dochodem przeznaczonym na obsługę zadłużenia w walutach wymiennalnych, wydaje się, że ówczesny poziom zadłużenia utrzymał się na poziomie krytycznym. Stosunek zadłużenia do eksportu rzeczywiście poprawił się od szczytu kryzysu bilansów płatniczych w 1981 r., ponieważ większość krajów socjalistycznych zmniejszyła swoje zadłużenie brutto w wymiennalnych walutach i zwiększyła eksport na Zachód, a spadek stóp procentowych od 1981 r. znacznie zmniejszył obciążenie bilansów płatniczych zadłużonych krajów komunistycznych. Jednak ówczesny odsetek

dochodów z eksportu, które trzeba było przeznaczyć wyłącznie na spłatę odsetek i rat kredytów zachodnich, był wciąż niepokojąco duży, zwłaszcza w odniesieniu do Polski, Węgier i NRD. W szczególności bilans płatniczy Polski dramatycznie pogorszył się, gdy umowy o restrukturyzacji wygasły w drugiej połowie lat 80., a wysokość rat związanych ze spłatą zadłużenia ponownie dramatycznie wzrosła. Analizą w artykule objęta została dekada lat 80., która stanowi bardzo ciekawy okres w stosunkach ekonomicznych Wschód-Zachód (Maddison 1992). Wyjątkowość tego czasu polegała na specyfice trudności gospodarczych, występujących w obydwu grupach krajów, oraz roli czynników politycznych w ich wzajemnych kontaktach. Zmiany, jakie zaszły w krajach RWPG przy pokonywaniu istniejących problemów zarówno w sferze politycznej, jak i ekonomicznej lat 80., wpłynęły niewątpliwie na ówczesne przewartościowanie stosunków Wschód-Zachód. Podkreśla to dodatkowo znaczenie tego okresu dla rozwoju ich dalszych kontaktów, również obecnych.

Bibliografia

- BAYARD, T. | PELZMAN, O. J. | PEREZ-LOPEZ, J. (1983), Stakes and risks in economic sanctions. In: *The World Economy*. 61, 73-87.
- BECKER, A. S. (1983), Economic relations with the USSR. Massachusetts | Toronto.
- BERTSCH, G. K. (1981), U.S. Export Controls. The 1970's and Beyond. In: *Journal of World Trade Law*. 15(1), 67-82.
- BERTSCH, G. K. (1988), Controlling East West Trade and Technology Transfer. Power, Politics, and Policies. Durham | London.
- BOŻYK, P. | MISALA, J. (1988), Stosunki gospodarcze Wschód-Zachód – formy i mechanizmy. Warszawa.
- BRAINARD, L. J. (1989), Finance and Debt in East-West Relations Policy Challenges in an Era of Change. Bankers Trust Company and Massachusetts Institute of Technology. In: MIT Japan Program Working Paper Series. 90-05.
- BRENTON, P. | Di MAURO, F. (1998), Is There Any Potential in Trade in Sensitive Industrial Products between the CEECs and the EU? In: *The World Economy*. 21(3), 285-304.
- DAOUDI, M. S. | DAJANI, M. S. (1983), Economic sanctions: Ideals and experience. London.
- Economic Bulletin for Europe* (1986). 38.
- Economic Bulletin for Europe* (1990). 42.
- FALLENBUCHL, Z. M. (1973), The Strategy of Development and Gierek's Economic Manoeuvre. In: *Canadian Slavonic Paper*. 1-2, 52-70.
- FALLENBUCHL, Z. M. (1980), The Impact of External Economic Disturbances on Poland since 1971. In: Neuberger, E. | Tyson, A. (eds.), *The Impact of International Economic Disturbances on the Soviet Union and Eastern Europe. Transmission and Response*. New York, 280-304.
- FALLENBUCHL, Z. (1983), East technology Transfer. Study of Poland 1971-1980. Paris.
- Gospodarka światowa i gospodarka polska w 1985 r.* (1986). Warszawa.
- Gospodarka światowa i gospodarka polska w 1986 r.* (1987). Warszawa.
- Gospodarka światowa i gospodarka polska w 1988 r.* (1989). Warszawa.
- Gospodarka światowa i gospodarka polska w 1989 r.* (1990). Warszawa.

- HALIŻAK, E. (1983), Ekonomiczne przyczyny napięć w stosunkach Wschód-Zachód. W: *Sprawy Międzynarodowe*. 7-8, 15-31.
- HANSON, P. (1981), *Trade and Technology in Soviet-Western Relations*. New York.
- LEVCIK, J. | STANKOVSKY, J. (1988), Eastern Europe's Trade Problems Between the USSR and the West. In: Harot, J. | McMillan, C. H. (eds.), *Planned Economies. Confronting the Challenges of the 1980s*. Cambridge, Mass, 23-45.
- MICHAŁOWSKI, S. (1984), Współzależność ekonomiczna w stosunkach Wschód-Zachód. W: *Sprawy Międzynarodowe*. 10, 23-37.
- MADDISON, A. (1992), *Dynamic Forces in Capitalist Development*. Oxford.
- NIEWINOWSKI, M. (1985), Niektóre aspekty intensywnej polityki kredytowej krajów socjalistycznych na tle współpracy naukowo-technicznej Wschód-Zachód. W: *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica*. 47, 91-102.
- PORTES, R. (1981), *The Polish Crisis: Western Economic Policy Options*. London.
- RODE, R. | JACOBSEN, H. D. (eds.) (1985), *Economic warfare or detente: An assessment of East-West economic relations in the 1980s*. Boulder.
- SCHMIDT, P. G. (1985), Hard currency indebtedness of the developed socialist countries. In: *Intereconomics*. 20(3), 114-121.
- SCHÖNFELD, R. (1973), Die USA in den Wirtschaftsbeziehungen zwischen Ost und West. In: *Osteuropa*. 23, 837-847.
- SIEBERT, H. (1999), *The World Economy*. London.
- SIK, O. (1982), Die Polnische Krise: Innere und äußere wirtschaftliche Zusammenhänge. In: *Außenwirtschaft*. 37, 15-30.
- SKÓRKOWSKA, B. (1984), Zmiany na światowych rynkach paliwowo-energetycznych i ich wpływ na polskie obroty nośnikami energii. W: *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica*. 35, 67-76.
- STENT, A. (1981), *From embargo to Ostpolitik: The political economy of West German-Soviet relations, 1955-1980*. Cambridge.
- The International Trade (1990), *The International Trade and Financial Situation of Eastern Europe in 1988/89' Financial Market Trends*. W: OECD. 45(2).
- VOGEL, H. (1982), *The Politics of East-West Economic Relations Reconsidered: A German View*. W: *Osteuropa – Wirtschaft*. 27, 230-237.
- WANG, Z. K. | WINTERS, L.A. (1991), *The Trading Potential of Eastern Europe*. CEPR Discussion Paper Series. 610.
- WEISS, F. D. (1983), *West Germany's Trade with the East*. Kieler Studien. 179. Tübingen.
- ZABIELSKI, K. (1981), Zadłużenie a polityka gospodarcza w latach osiemdziesiątych. W: *Handel Zagraniczny*. 8-9, 5-7.
- Zachodnia polityka (1987), *Zachodnia polityka ograniczania eksportu do krajów socjalistycznych*. W: *Biuletyn Ekonomiczny*. 1522, 15-27.